

ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В ГЕОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Т. В. Шубіна

В статье рассматривается проблема терминологии в украинском языкознании 20-х годов XX века, дается характеристика терминов географии этого периода.

Ключевые слова: термин, научная терминология, словарь, терминология географии, антропогеографическая терминология, метеорологическая терминология

У статті розглядаються проблеми термінології в українському мовознавстві 20-х – 30-х років ХХ століття, дається характеристика термінів географії цього періоду.

Ключові слова: термін, наукова термінологія, словник, термінологія географії, антропогеографічна термінологія, метеорологічна термінологія

The article is devoted to the problem of terminology in ukrainian language in 20 y. XX c.

Key words: term, scientific terminology, dictionary, terminology of geography

Проблеми термінології займали важливе місце в українському мовознавстві 20-х – 30-х років ХХ століття. На початку тридцятих років в Україні компартія в питаннях культури, науки, мови різко змінила курс з українізації на русифікацію. Під виглядом боротьби з тими дійсно ненауковими, хибними явищами, які були в галузі термінобудівництва (бо за цю справу іноді брались люди, далекі як від лінгвістики, так і від тієї галузі науки, для якої склали термінологічні словники), почалася боротьба проти розвитку української науки, почалося брутальне знушення над українськими вченими [2, с. 12]. За завданням ЦК ВКП(б)У з 25 квітня 1933 року при НКО України почала працювати комісія, яка розгорнула роботу з питань: наукової термінології, українського правопису, граматики. Комісія дає політичну (а не мовознавчу) оцінку методології укладання термінологічних словників: „...майже в усіх словниках української наукової термінології виявилось велике націоналістичне засмічення, як наслідок роботи буржуазно-націоналістичних елементів...” [5, с. 36]. У партійних виданнях появляються розгромні статті. Окремою брошурою виходить стаття А. Хвилі (члена ВКП(б), першого наркома культури), у якій він вимагає викоринити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті, підкреслюючи, що „...процес творення української наукової термінології, скеровування розвитку української мови, - було направлено по лінії штучного відриву від спільної, братньої української мови, мови руського народу”.

Комісія НКО для перевірки роботи на мовному фронті підготувала резолюцію, в якій поставила завдання, і тим самим “вказала” напрямом боротьби проти розвитку української наукової мови: „...-переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби, спрямувати розвиток термінології відповідно до інтересів соціалістичного, господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас;

- доручити Інститутові мовознавства виділити склад комісії і організувати досконалий, з погляду ідеологічного насамперед, перегляд словників і термінології, встановивши черговість перегляду словникової продукції відповідно до термінів і завдань виготовлення стабільного підручника для школи...;

- матеріали критики й перегляду опублікувати;

- дальші шляхи розвитку української термінології й цілої словникової діяльності треба цілком побудувати на основі марксистсько-ленінської методології, на основі ленінської національної політики;

- треба категорично засудити дотеперішню практику укладання словників за принципом навмисного вигадування слів нацдемівського типу для словника, тоді як терміни інтернаціональні широко відомі масам і загалом терміни, які поширені в ужитковій трудящих, в літературі тощо, викидали” [5, с. 119-123].

Як бачимо, умови для розвитку термінології не завжди були об’єктивними, а часто кон’юктурними. З цих позицій і оцінювалась робота в галузі термінології. Комісія НКО пропонує словник термінів переглянутих і затверджених нею. Подається термінологія з географії, фізики й хімії.

Наведемо приклади з термінології географії [5, с. 135-136]. Їх всього 83 терміни.

Термін в українській літературі в минулому	Термін в російській науковій літературі	Терміни, ухвалені комісією НКО
Безглядний	Абсолютный	Абсолютний
Заточина	Бухта	Бухта
Кучугура	Бархан	Бархан
Водозбір, водойма	Бассейн	Басейн
Миска степова, під	Блюдец степное	Під
Стоковище, розточчя	Водораздел	Вододіл
Година смугова	Время поясное	Час поясний
Наметень, зошибанець	Валун	Валун
Прямовисний	Вертикальный	Вертикальний
Зорення (приціл)	Визирование	Візування
Горбовина	Возвышенность (макроформа)	Височина
	Возвышенность (поднятие местности)	Високінь
Улоговина	Впадина	Западина
Вітріння	Выветривание	Вивітрювання
Водопроникливий	Водопроницаемый	Водопроникний
Всезелений	Вечнозеленый	Вічнозелений
Обрій	Горизонт (геогр..)	Горизонт, обрій
Позем	Горизонт (геолог.)	Горизонт
Рівень	Горизонт воды	Горизонт, рівень
Ступінь	Градус	Градус
Поземний	Горизонтальный	Горизонтальний
Пасмо	Гряда	Гряда
Поземина	Горизонталь	Горизонталь
Надма	Дюна	Дюна
Гарячий	Жаркий	Жаркий
Мінення	Затмение	Затемнення
Стіжок	Конус	Конус
Уявний	Кажущийся	Позірний
Підсоння	Климат	Клімат
Лінійка зірна	Линейка визирная	Візувальна лінійка
Суходіл	Материк	Континент
Мірило	Масштаб	Масштаб
Південник	Меридиан	Меридіан
Мерзлина	Мерзлота	Мерзлота
Вагадло	Маятник	Маятник
Поділ (низькоділ)	Низменность	Низина
Спадомір	Нивелир	Нівелір
Завал	Обвал	Обвал
Рівнолежник	Параллель	Паралель
Доплив	Приток (реки)	Притока
Текучий	Проточный	Проточний
Пас	Пояс	Пояс
Корито	Русло	Русло
Відноса	Рукав (реки)	Рукав
Розпадина	Расселина	Розколина
Північ-схід	Северо-восток	Північний схід
Заграва північна	Сияние полярное	Сяйво полярне
Воздушна труба	Смерч	Смерч
Тепломір	Термометр	Термометр
Мряковита	Туманность	Туманність
Вертепа, міжир'я	Ущелье	Ущелина
Відміна	Фаза луны	Фаза місяця
Пасмо гірське	Хребет горный	Хребет гірський
Кутівниця	Эккер	Екер

Рівник	Экватор	Екватор
Багно	Болото	Болото
Водоспад	Водопад	Водопад
Вишина	Высота	Висота
Вогкість	Влажность	Вологість
Болото	Грязь	Грязь
Гніздо	Горст	Горст
Ночви, рів	Грабен	Грабен
Довжина	Долгота	Довгота
Зірка	Звезда	Зоря
Сать	Иней	Іней
Мапа	Карта	Карта
Крас	Карст	Карст
Ліс глицевий	Лес хвойный	Ліс шпильковий
Ледняк	Ледник	Льодовик
Бережина	Линия береговая	Лінія берегова
Становище геогр.	Положение геогр.	Положення географічне
Пустеля	Пустыня	Пустиня
Узир'я	Плоскогорье	Високорівня
Рамено	Рукав (реки)	Рукав
Зморшка, згортка	Складка	Складка
Двигіт	Стрясение	Струс
Сопука	Сопка	Сопка
Далековид, далекогляд, отян	Телескоп	Телескоп
Заворотник	Тропик	Тропик
Течва	Течение	Течія
Поміркований	Умеренный	Помірний
Ланцюг гірський	Цепь горная	Пасмо гірське

Комісія рівнялась на російську мову, тому майже всі запропоновані терміни звучать, як і в російській мові. Багато серед них іншомовних грабен (нім.), бархан (казах.), візування (нім.), нівелір (нім.) та відомих інтернаціоналізмів: континент (лат.), екватор (лат.), телескоп (грец.), тропік (грец.), термометр (грец.), меридіан (лат.).

Серед 83 термінів, які нібито вживалися в літературі, не всі дійсно виступають термінами, хоча й відомі в українській мові. Прикро, що Комісія подає лише “застарілі”, хоча в словниках того часу вживалися не лише ці терміни. Наприклад, у “Словнику метеорологічної термінології” (1928 р.) І. Селецького, насправді, є термін в значенні “абсолютний”, але автор все-таки рекомендує сучасний термін (абсолютний), хоча вказує, що в деяких роботах вживаються і такі слова: беззглядний, безпоглядний. В словнику друкується курсивом слово, яке було ухвалено до вжитку, як термін Метеорологічною Секцією Інституту Української Наукової Мови, слова надруковані звичайним шрифтом, триялися у літературі, але Секція вважала їх за гірші, або менше придатні.

Наприклад:

Водойма, водозбір, басейн – водоемок, сточище;

Вододіл – водомежа, розтіччя;

Западина, улоговина – падь, падина;

Горизонтальний – поземний;

Дюна – кучугура;

Вертикальний, сторчовий – простовисний, прямовисний, простопадний, простопалий, доземний, прямний, прямо вий, увислий;

Болото – багно, гало (Валень);

Висота – височина;

Айсберг – льодова гора, крижина;

Берег крутий, стрімкий – звисник, крутобережжя;

Буря, хуртовина – штурм(а), бирса, борва, борвій, хурдига, шаракан;

Візувальний – націльний;

Гори – верховина;

Вісь обертання – оборотові вісь;

Спади, атмосферні опади – осаді, атмосферні опади, воздушні опади;

Безсніжжя – голосніг.

І. Селецький навіть підкреслює в словнику, що такі слова як **вода воздушна, воздухоплав** взагалі не рекомендуються до вживання і, дійсно, відсутні в сучасній українській мові.

Іноді автори словників допускали, що в шкільній практиці варто вживати дещо спрощену термінологію. А. Носов, укладач “Словника антропогеографічної термінології” (1931 р.), навіть каже, що головною метою словника було дати проект основних і „безпосередньо дотичних до них термінів, разом з головнішими синонімами,...що могли б бути застосовані й до шкільної термінології, і до загального вжитку” [3, VII].

Наприклад:

Вододіл – межиріччя, розтіччя;

Екватор – рівник;

Клімат – підсоння;

Долина – діл, низ;

Континент – суходіл;

Полюс – бігун;

Гірський – гірний, горовий, горяний, нагірний;

Глибина – глиб, глибина, глибінь, глибокість, глибочиня, глибочінь;

Западина – заглибина (заглублень), запад, пад, падина, падь, порожнина, углибина, улоговина;

Тропік – зворотник;

Розкалина – розпадина, розпалина, щілина;

Стихія – живло;

Субполярний – підбігуновий;

Географія – землепис, землепись;

Льодовик – ледниця, лідниця;

Пустиня – пустеля.

Отже, практика, коли допускалися факти силового (авторитарного), а не наукового втручання у процеси термінотворення і терміновживання нині відсутня. У сучасній українській термінології втрапилися як штучно створені терміни, так і практика паралельного вживання т.зв. “дотичних слів” (особливо у шкільних підручниках та науково-популярній літературі). Сучасна українська географічна термінологія загалом не потребує принципових змін, але варто позбутися випадків творення багатослівних термінів, які виникли останнім часом, наприклад, в економічній географії.

Література:

1. Проект метеорологічної термінології. Російсько-український словник: Терміни, ухвалені в метеорологічній секції Інституту Української Наукової Мови/Уклад. І. Селецький. – Київ. – Укрмет. – 16 с. – Відбитка з “Декадного бюлетеня Укрмета” за 1926, 27, 28 рр.
2. Регушевський Є.С. Чи було так зване націоналістичне шкідництво в галузі української наукової термінології? // 80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне.” Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції 14-16 листопада 1997 року. Додаток до “Вісника Університету внутрішніх справ” №2. – Сімферополь, 1997. – С. 11-14.
3. Словник антропогеографічної термінології: Проект/Уклад.: А. Носов. – Харків: УРЕ, 1931. – 230 с.
4. Словник іншомовних слів/Уклад.: С.М. Морозов, Л.В. Шкаралупа. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
5. Хвиля А.А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті (збірка). – Харків: Рад. школа, 1933. – 144 с.

Поступила 02.09.2004 г.